

Jarmo Saarti

Kirjastoammattilaiset ja kirjastonkäyttäjät kaunokirjallisuuden sisällönkuvailijoina*

Jarmo Saarti, Kirjastoammattilaiset ja kirjastonkäyttäjät kaunokirjallisuuden sisällönkuvailijoina [Library professionals and library users as indexors of fiction literature] Informaatiotutkimus 19 (2): 35-40, 2000.

The subject of this paper is the content description of fictional works, especially novels. The material for the empirical part of the study was gathered in Finnish public libraries. The aim of the empirical part of the study was to find out how the clients and the library professionals of public libraries describe novels by indexing and abstracting them - what differences they have and what is the consistency between them. The main finding was that the abstracts and indexings were very inconsistent. One could also typify the abstracts in four categories: plot/thematical abstracts, cultural/historical abstracts, abstracts that describe the reading experience and critical abstracts. Also, with the aid of statistics one could make a typical indexing string of each novel that consisted about 10-15 indexing terms which described the basic contents of each novel. In the end of the study a model for search and retrieval system for fiction is presented.

Address: Jarmo Saarti, Kuopion yliopiston kirjasto, PL 1627, FIN-70211 KUOPIO, Email jarmo.saarti@uku.fi.

1. Johdanto

Vaikka kaunokirjallisuus on ollut ja on eräs käytetyimpiä aineistoja kirjastoissa, on kaunokirjallisuutta ja sen käyttöä kirjastossa tutkittu informaatiotutkimuksessa suhteellisesti ottaen varsin vähän. Kaunokirjallisuus on jäänyt paljolti yleisen kirjastonkäytön sekä tietoaaineiston tallennusta ja hakua koskevan tutkimuksen varjoon. Eräänä syynä tutkimuksen vähyyteen on ollut kaunokirjallisuuden hankaluus sisällönkuvailun kohteena, joka johtuu kaunokirjallisen viestinnän luonteesta. Kuitenkin viime aikoina kaunokirjallisuus ja sen sisällönkuvailun erityispiirteet ovat nousseet laajemman tutkimuksen kohteeksi informaatiotutkimuksessa.

Yleisten kirjastojen kannalta kaunokirjallisuuden tallennuksen ja haun tutkimus on tärkeää jo siksi, että kaunokirjallisuus on niissä eräs käytetyimmistä aineistolajeista - se muodostaa yleisten kirjastojen kokoelmista ja niiden käytöstä vähintään puolet. Jos mukaan otetaan lapsille ja nuorille suunnattu kaunokirjallisuus, on suhdeluku kaunokirjallisuuden hyväksi vielä suurempi. Vaikkakin trendinä on ollut jo kahdeksankymmentäluvulta lähtien se, että tietokirjallisuuden käyttö on tasaisesti kasvanut, on kaunokirjallisuuden lukeminen kuitenkin säilyttänyt suosionsa. Eskolan (1993, 29-30) mukaan vuonna 1991 kaunokirjallisuuden ja tietopuolisten kirjojen lukeminen oli Suomessa suunnilleen yhtä yleistä.

Kirjastojen neuvontatyön kannalta kaunokirjallisuuden sisällönkuvailun vajavaisuus tai jopa täydellinen puuttuminen aiheuttaa käytännön työssä hankaluuksia. Suurin osa kaunokirjallisuutta koskevista tiedonhauista joudutaan suorittamaan vielä tällä hetkelläkin oman muistin tai

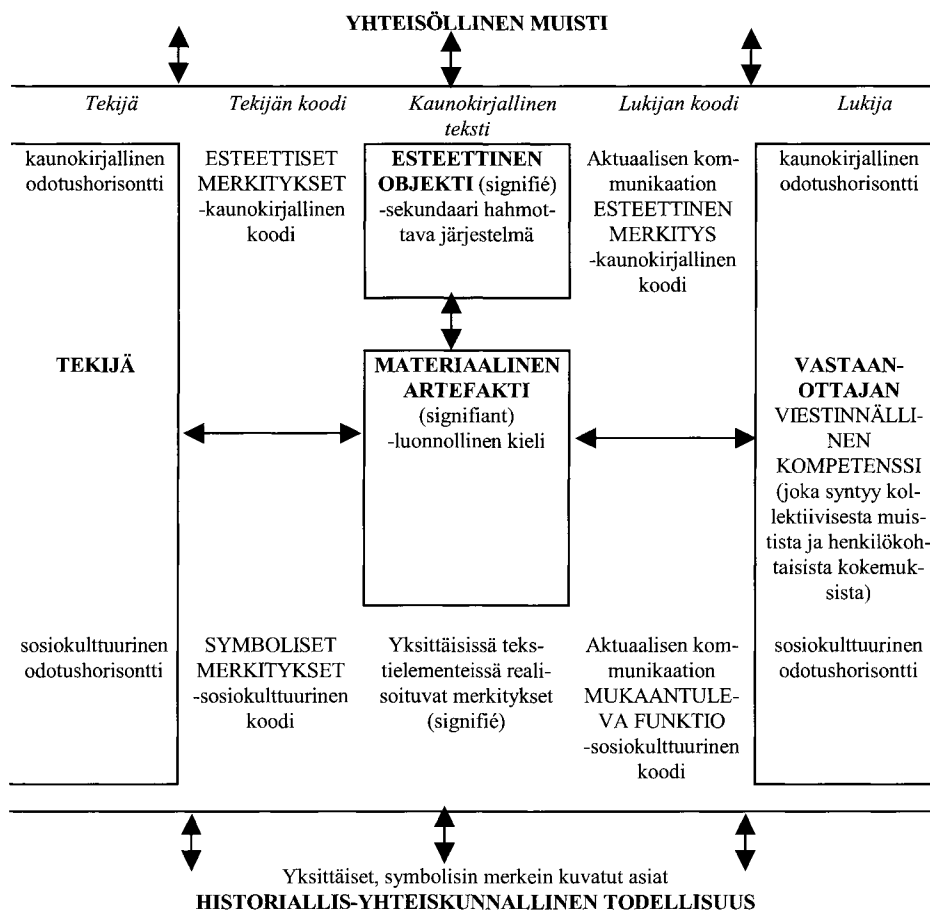
* Artikkelin perustuu Saartin (1999b) väitöskirjaan.

erilaisten valikoimaluetteloiden avulla, jolloin aineistosta suuri osa jää löytymättä (vrt. esim. Juntunen & Saarti 1992, 83-84; Harrell 1985). Lisäksi asiakkaiden omatoiminen hakujen suorittaminen on käytännöllisesti katsoen mahdotonta, koska kortistot ja tietokannat sisältävät kaunokirjallisuudesta yleensä vain bibliografiset kuvailutiedot. Teosten sisältöä niissä ei kuvailta ollenkaan. Tietokannoissa tämä asettaa kaunokirjallisuuden tietokirjallisuutta huonompaan asemaan vielä senkin vuoksi, että tietokirjallisuudessa pelkkiin nimekkeisiin

pohjautuva tiedonhaku ja indekstointi antaa usein hyviä tuloksia (ks. esim. Bhattacharyya 1974, Järvelin 1995, Foskett 1996b).

2. Kaunokirjallisuuden sisällönkuvailu

Kaunokirjalliselle tekstille on ominaista, että sen merkitykset muuttuvat sen olemisen historian myötä. Sama teos saa uusia merkityksiä synnyttämällä

Kuva 1. Kaunokirjallisen viestinnän malli.

esimerkiksi uusia kirjallisia koulukuntia tai luomalla esimerkiksi kansakunnan identiteettiä ilmestymällä sopivaan aikaan. Lisäksi tekstin tulkintaan vaikuttaa tulkinnan konteksti, historiallinen tilanne sekä tulkitsijan/lukijan taustat ja odotukset. Teos ja sen tulkinta elää jatkuvasti kuvan 1. mukaisessa viitekehyksessä. Siinä tekijä ja vastaanottaja peilaavat tekstiä perinteeseen ja todellisuuteen. Samalla on huomattava, että kaunokirjallista tekstiä ei ole olemassa ilman tulkitsijaa ja että kukin tulkitsija tavallaan luo aina oman teoksensa (kaavio mukailtu Segersin 1985, 72 ja Martensin 1975, 36 pohjalta).

Sisällönkuvailun kannalta tästä seuraa kaksi asiaa. Ensinnäkin kaunokirjallisen teoksen kuvailu riippuu aina siitä kontekstista, jossa kuvailu ja sen pohjana oleva teoksen tulkinta tehdään. Toiseksi teoksen kuvailussa on aina erilaisia, toisiaan täydentäviä tasoja, jotka kuvailussa tulee ottaa huomioon. Niinpä teosten kuvailun eri aspektit ja samalla niiden sisällön mahdollisen tulkinnallisuuden aste on määriteltävä tarkasti. Konkreettiset sisällölliset aspektit ovat helpommin kuvailtavissa kuin esteettiseen kokemukseen ja arvottamiseen liittyvät aspektit. Kaunokirjallinen viestintä antaa teoksen lukijalle mahdollisuuden kanssakäymiseen myös oman itsensä kanssa (vrt. Lotman 1989, 153-155). Tällöin teksti aktualisoi tiettyjä piirteitä vastaanottajan persoonallisuudessa, se esimerkiksi herättää tai synnyttää muistoja.

Kaunokirjallisuuden sisällönkuvailun voikin jakaa karkeasti kahteen tyyppiin, denotatiiviseen ja konnotatiiviseen viittaamiseen (Ransley 1987a, 46-47). Denotatiivisella viittaamisella tarkoitetaan viittauksia niihin kaunokirjallisen teoksen aspekteihin, jotka ovat samankaltaisia kuin faktuaalisessakin kirjallisuudessa (esim. paikat, ajat ym.). Konnotatiivinen viittaus puolestaan tarkoittaa kaunokirjallisen teoksen teemojen ja symbolien kuvailua.

Denotatiivinen viittaus on ollut tyyppisempää myös kaunokirjallisuuden asiansanoituksessa. Sen sijaan konnotatiivinen viittaus on ollut harvinaisempaa, koska se on ensinnäkin työläämpää ja toiseksi se perustuu osin subjektiivisiin seikkoihin. Niinpä konnotatiivinen hakemisto (index) onkin enemmän reader's guide -tyyppinen johdatus teokseen ja sen maailmaan kuin perinteinen asiahakemisto (Ransley 1987a, 49). Tällainen hakemisto voi lähettää hengeltään kirjallisuuskritiikkiä. Hakemisto voi ottaa huomioon myös kirjallisuushistorian tutkimustulokset antamalla lukijalle esimerkkejä erilaisista lukutavoista, joilla etenkin kirjallisuuden klassisia teoksia on tulkittu (Ransley 1987b, 104).

3. Koejärjestely

Tutkimuksen empiirinen aineisto kerättiin koetilanteiden avulla. Koetilanteet toteutettiin viidessä suomalaisessa yleisessä kirjastossa. Aineiston keruuta varten kukin kirjasto nimesi vastuuhenkilön, jonka tehtävänä oli yhteydenpito muiden koehenkilöiden ja tutkijan kanssa. Varsinaiseen koetilanteeseen valittiin yhteensä kolmekymmentä koehenkilöä. Koehenkilöistä 15 oli kirjastossa työssä olevia ja 5 kirjastoa käyttäviä asiakkaita. Kustakin kirjastosta valittiin asiakkaita ja työntekijöitä yhtä suuri määrä eli molempia kolme henkilöä. Näin jokaisessa kirjastossa koetilanteisiin osallistuvia henkilöitä oli yhteensä kuusi kappaletta.

Koetta varten valittiin viisi romaania eri lajityypeistä (genreistä). Ne olivat seuraavat:

- Dostojevski, F. M.: Kirjoituksia kellarista. (klassikko, ulkomainen).
- Kauranen, Anja: Kultasuu (moderni, kotimainen).
- Mustonen, Enni: Nostovara (rakkaus).
- Paasilinna, Arto: Jäniksen vuosi (huumori).
- Simenon, Georges: Maigret murhaajana (salapoliisi).

Kaikki 30 koehenkilöä asiansanoivat ja tekivät lyhennelmät yllä mainituista teoksista. Tämä sisällönkuvailuprosessi tapahtui kullakin paikkakunnalla kirjastossa ja tutkimuksen tekijä oli läsnä koetilanteessa. Teoksista laadittiin ensin tiivistelmät ja sen jälkeen ne asiansanoitettiin käyttäen Kaunokkia – suomalaisen kaunokirjallisuuden tesaaurusta (1996, ks. myös Saarti 1999a). Koetilanne kesti noin kolme tuntia kussakin kirjastossa.

4. Asiakkaiden ja ammattilaisten tekemien kuvailujen erot - asiansanoitukset ja tiivistelmät romaanien kuvailijoina

Tiivistelmien pituus vaihteli 23:n ja 186:n sanan välillä. Tiivistelmän keskimääräinen pituus oli 68 sanaa. Tiivistelmien sisällönanalyysissä voitiin huomata, että teosten sisällöllisten elementtien – so. tematiikan, miljöö, henkilöiden – kuvailu oli vallitsevaa. Noin 75 prosenttia tiivistelmien analyysissä käytetyistä yksi-

köistä (n= 3206) kuvaillivat näitä sisällöllisiä elementtejä. Muut kuvaillut aspektit ja niiden suhteellinen osuus analyysiyksiköistä olivat seuraavat: teoksen rakenteen kuvailu (11,9 %), lukukokemuksen kuvailu (5,5 %), teoksen historiallisen jatkumon kuvailu (0,9%), viittaukset tekijään (1,6 %) ja teoksen arviointi (5,2 %). Asiakkaat käyttivät jonkin verran enemmän teoksen arvoa kuvaavia elementtejä kuin kirjastoammattilaiset (3,3%:a verrattuna 1,9%:iin) ja jonkin verran vähemmän teoksen sisällöllisiä elementtejä kuvaavia kuin kirjastoammattilaiset (35,2%:a verrattuna 39,2%:iin).

Tiivistelmistä voitiin löytää neljä ideaalista tiivistelmätyyppiä. Ne ovat:

1. Teoksen rakennetta ja sisällöllisiä elementtejä kuvaava eli juoni- tai temaattinen tiivistelmä.
2. Teoksen asemaa tekijän tuotannossa tai kirjallisessa kentässä kuvaava eli kulttuurihistoriallinen tiivistelmä.
3. Lukukokemusta kuvaava eli subjektiivinen tiivistelmä.
4. Teosta objektiivisesti arvottava eli kriittinen tiivistelmä.

Käytettyjen asiasanojen määrä teosta kohti vaihteli 3:sta 52:een sanaan. Keskiarvo oli 12 asiasanaa ja mediaani 10. Asiakkaat käyttivät hieman enemmän asiasanoja teosta kohden kuin kirjastoammattilaiset (keskiarvot olivat 12,8 ja 11,2). Kaiken kaikkiaan tässä aineistossa käytettiin 632:ta erilaista asiasanaa kuvailemaan viittä romaania. Teoskohtaisesti erilaisten sanojen määrä vaihteli Simenonin 122:sta Dostojevskin teoksen 196:een. Useimpia käytettyjä asiasanoja käytti vain yksi indeksoija. Tässä aineistossa voitiin vetää myös se johtopäätös, että teoksen temaattinen ja rakenteellinen kompleksisuus vaikuttaa sen indeksointiin vastaavasti. Teosten indeksoinneista voitiin tuottaa tilastollisten välineiden avulla tyyppikuvailut, jotka koostuivat n. 10 - 15:stä asiasanasta ja joiden voidaan katsoa kuvailevan kunkin teoksen ydinsisällön.

Tiivistelmien ja asiasanoitusten välinen yhdenmukaisuus oli – kuten oletettuakin – hyvin alhainen. Lyhennelmät erosivat toisistaan (joniiden perusuuteen vuoksi) eniten, asiasanoituksista voitiin sen sijaan löytää jonkinasteista yhdenmukaisuutta. Lisäksi voitiin tehdä se johtopäätös, että kirjastoammattilaiset, joilla oli aiempaa kokemusta kaunokirjallisuuden asiasanoituksesta, tuottivat kaikkein yhdenmukaisempia teosten kuvailuja. Laskennallinen keskimääräinen yhdenmukaisuusluku kirjastoammattilaisilla oli 19,9%:a, asiakkailta 12,4%:a ja kaikilla koehenkilöillä yhteensä 16,1%:a.

Tämä alhainen yhdenmukaisuus on tulosta useasta eri tekijästä. Ensinnäkin siitä, että kaunokirjallisten teosten kuvaileminen tiivistelmin ja asiasanoin on vielä varsin

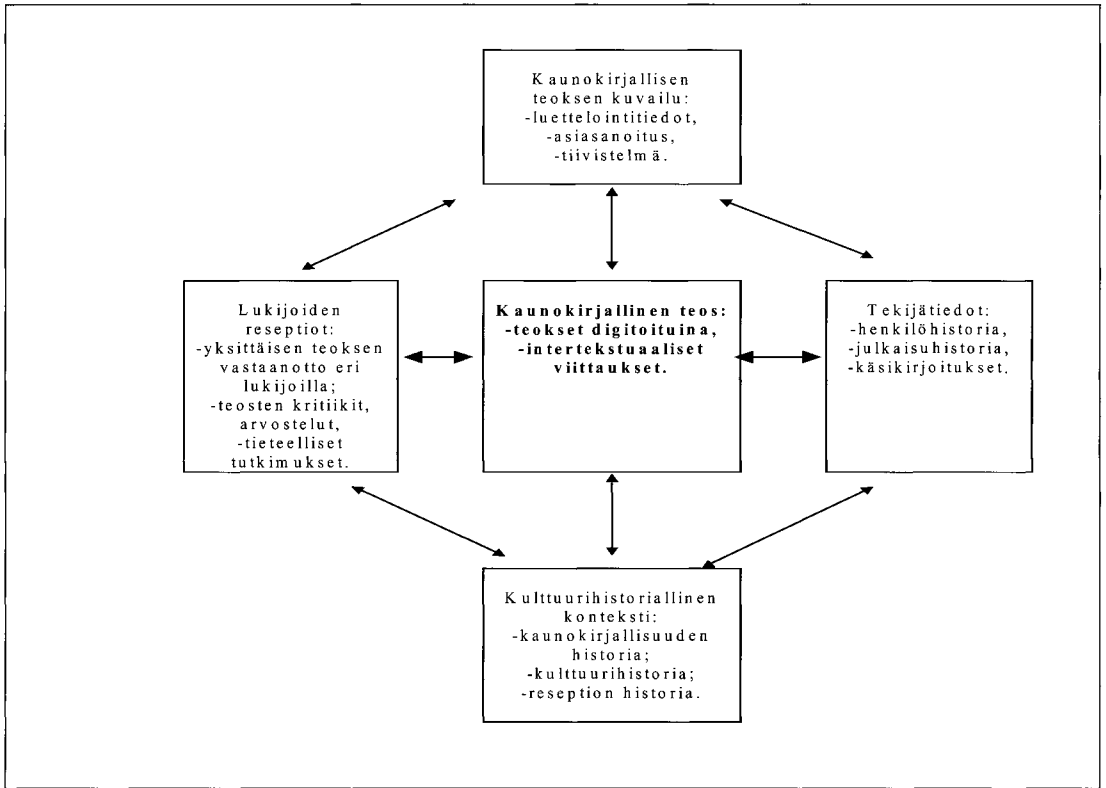
vierasta sekä yleisten kirjastojen asiakkaille että ammattilaisille. Toinen merkittävä syy on se, että fiktiiviset teokset ovat luonteeltaan sellaisia, että niiden merkityksen muodostuminen perustuu merkittävältä osaltaan tulkintaan ja siten on aina osin yksilöllistä ja ei yhteismitallista. Lisäksi etenkin romaanien kuvailussa vaikuttaa se, että yksittäisessä teoksessa on usein lähes ehtymätön määrä kuvaillavia seikkoja. Tämän tutkimuksen pohjalta voidaan kuitenkin väittää, että osa teosten aspekteista ovat eri kuvaillijoille yhteisiä, teoksen tulkinnan yhteisöllistä "aboutnessia" määrääviä ja osa henkilökohtaisia, kunkin lukijan omaa tulkintaa kuvaavia ja määrääviä aspekteja.

5. Johtopäätöksiä ja suosituksia

Fiktiivisten aineistojen sisällönkuvailussa näkyy selvästi se vaikutus, mikä kuvailun tekijän omalla tulkinnalla on teoksen sisällönkuvailuun. Tässä tutkimuksessa tämä huomattiin erityisesti analysoitavissa teoksista tehtyjä tiivistelmiä. Niiden rakenne ja sisältö (eli ne aspektit, jotka olivat koehenkilöiden mielestä olennaisimpia kuvailun kohteita kaunokirjallisissa teoksissa) oli hyvin monimuotoista ja epäyhenteväistä eri henkilöiden ja henkilöryhmien välillä. Tiivistelmistä löytyi jopa täysin toisistaan poikkeavia perustyypppejä.

Tämä kuvailun tulkinnallinen luonne näkyi myös tehdyissä asiasanoituksissa. Mutta koska asiasanoitus suoritettiin sanastoa käyttäen, olivat asiasanoitukset yhtenevämpiä kuin tiivistelmät. Lisäksi asiasanoituksista saatettiin löytää tilastollisilla menetelmillä ydinkuvailut. Tämä osoittaa sen, kuinka tärkeitä sisällönkuvailun välineet ovat. Niiden avulla voidaan kontrolloida sekä sanastoa että niitä aspekteja, joita kunkin alan dokumenttien kuvailussa pidetään tärkeinä. Tämä (subjektiivisen) tulkinnan vaikutus sisällönkuvailuun on eräs tärkeä jatkotutkimuksen kohden niin fiktiivisten kuin fakta-aineistojen kohdalla.

Lisäksi tämänkin tutkimuksen perusteella voidaan väittää, että ei pelkästään fiktiivisten aineistojen sisällönkuvailu vaan niitä koskevat tietojärjestelmät tulee laatia moniaspektisiksi, jotta ne ottaisivat huomioon erilaisten käyttäjien erilaiset tarpeet ja jotta ne kuvaillisivat koko kaunokirjallisen tuotannon ja tulkinnan kenttää. Kuviossa 2. esitetään eräs malli tällaiselle kaunokirjallisuuden tallennus ja hakujärjestelmälle. Se koostuu viidestä osasta (tietokannasta), jotka edustavat viittä kaunokirjallisen viestinnän kenttää – teoksia (tekstejä), niiden sisällönkuvailua (asiasanoitusta ja tiivistelmiä), lukijoiden tulkintoja ja niiden historiaa, kirjailijahistoriaa ja kulttuurihistoriaa. Tällaisen tietojärjestelmän avulla voidaan dokumentoida kokonaisvaltaisesti kaunokirjallisen teok-

Kuva 2. Kaunokirjallisuuden tietojärjestelmän laaja malli

sen merkitys ja sen muodostuminen ja siten välittää tätä "aboutnesia" käyttäjille.

Fiktiivisen aineiston sisällönkuvailussa ja sen menetelmissä riittää runsaasti jatkotutkimuksen aiheita. Eräs tärkeä alue on (käyttö)ympäristön vaikutus kaunokirjallisuuden sisällönkuvailuun. Tämä jo senkin vuoksi, että vasta tämän pohjalta voidaan vetää johtopäätöksiä keskitettyjen palveluiden toimivuudesta tällä alueella. Lisäksi käyttäjien omien kuvailujen mukaan ottaminen kuvailujärjestelmiin vaatii lisätutkimuksia (vrt. Hilderley & Rafferty 1997).

Laajin jatkotutkimuksen ja -kehityksen kohde ovat kaunokirjallisuuden ja laajemmin fiktiivisten aineistojen erityyppisten tallennus- ja hakujärjestelmien laatiminen ja testaaminen käytännössä. Eräänä mallina ovat kaupalliset fiktiivisten aineistojen tietojärjestelmät (esim. Cinemania ja Internetissä toimivat kirjakaupat) ja toisena mallina kirjastoympäristöön tehdyt järjestelmät (esim. BookHouse). Suomessa on mahdollista testata myös käytännössä kaunokirjallisuuden tesauroksen toimivuutta ja keskitettyjä palveluita kaunokirjallisuuden

asiasanoituksessa sekä kaksikielisen kulttuurin vaikutuksia kaunokirjallisuuden indeksointiin. Tämä sen vuoksi, että Kaunokki on käännetty ruotsiksi (Bella 1997) ja BTJ-Kirjastopalvelu on aloittanut vuoden 1998 alusta kaunokirjallisuuden keskitetyn indeksoinnin.

LÄHTEET

Bella (1997): specialtesaurus för skönlitteratur (ansvarig redaktör Jarmo Saarti; översättning: Marita Rajalin, Ringa Sandelin, Ylva Thölix). BTJ Kirjastopalvelu, Helsingfors.

Bhattacharyya, K. (1974). The effectiveness of natural language in science indexing and retrieval. *Journal of Documentation* 30 (3):235-254.

Eskola, Katariina (1993). Kirjojen lukeminen. Teoksessa: Arjen kulttuuria: vapaa aika ja kulttuuriharrastukset vuosina 1981 ja 1991. Toimittaneet Mirja Liikkanen ja Hannu Pääkkönen. Tilastokeskus, Helsinki.

Foskett, A. C. (1996). The subject approach to information. 5th ed. Library Association Publishing, London.

Harrell, Gail (1985). The classification and organization of adult fiction in large American public libraries. *Public Libraries*, 24 (1):13-14.

Hidderley, Rob & Rafferty, Pauline (1997). Democratic indexing: an approach to the retrieval of fiction. *Information Services & Use* 17 (2-3):101-109.

Iivonen, Mirja (1988). On the library classification of fiction. *Scandinavian Public Library Quarterly* 21 (1):12-15.

Juntunen, Arja & Saarti, Jarmo (1992). Kaunokirjallisuuden sisällönkuvailu yleisissä kirjastoissa. Kirjastotieteen- ja informatiikan pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, Oulu.

Järvelin, Kalervo (1995). Tekstiedonhaku tietokannoista. Suomen ATK-kustannus, Espoo.

Kaunokki: kaunokirjallisuuden asiasanasto (1996). Vastaava toimittaja Jarmo Saarti. BTJ Kirjastopalvelu, Helsinki.

Lotman, Juri (1989). Merkkien maailma: kirjoitelmia semiotiikasta. Suomentaneet: Erkki Peuranen, Paula Nieminen ja Jukka Mallinen. SN-kirjat, Helsinki.

Martens, Gunter (1975). *Textstrukturen aus rezeptionsästhetischer Sicht : Perspektiven einer Textästhetik auf der Grundlage des Prager Strukturalismus*. Teoksessa: *Literarische Rezeption : Beiträge zur Theorie des Text-Leser-Verhältnisses und seiner empirischen Erforschung*. Herausgegeben und eingeleitet von Hartmut Heuerman & Peter Hühn & Brigitte Rötger. Ferdinand Schöningh, Paderborn. (ISL, 4.) S. 23-49.

Ransley, Ambrose (1987a). Towards a fiction index: part one. *The Australian Library Journal* 36(1): 44-54.

Ransley, Ambrose (1987b). Towards a fiction index: part two. *The Australian Library Journal* 36(2): 103-113.

Saarti, Jarmo (1997). Feeding with the spoon, or the effects of shelf classification of fiction on the loaning of fiction. *Information Services & Use* 17 (2-3):159-169.

Saarti, Jarmo (1999a). Fiction indexing and the development of fiction thesauri. *Journal of Librarianship and Information Science* 31 (2):85-92.

Saarti, Jarmo (1999b). Kaunokirjallisuuden sisällönkuvailun aspektit: kirjastoammattilaisten ja kirjastonkäyttäjien tekemien romaanien tiivistelmien ja asiasanoitusten yhdenmukaisuus. (Acta Universitatis Ouluesis. B, Humaniora, 33.) Oulu, Oulun yliopisto, 1999. (Väitöskirja.) (Digitaalinen versio: <http://herkules oulu.fi/isbn9514254767>)

Segers, Rien T. (1985). Kirja ja lukija: johdatusta kirjallisuudentutkimuksen uuteen suuntaukseen. Suomentanut: Lili Ahonen. SKS, Helsinki. (Tietolipas, 97.)